

Jak byli Finové „pozvednutí mezi národy“ a vojenský puč po švédsku

„Finsko teď duch jeho zří, tu v sychravé chudobě skrytou/ posvátnou otcovskou zem, a od Saimaa šedivé šiky,/ života jeho sen a dávná vojácká pýcha,/ vstupují před jeho zrak a s nimi druh v boji věrný/ pochmurný, klidný jako kdys, čest mužnou ukrytu v hrudi.“

(přeložil Libor Štukavec)

**Zdeněk
HOJDA**

Hexametry finského (švédsky písničho) národního básníka Johana Ludviga Runeberga

Osud Finska se rozhodoval na velkém vóru zakotveném na řece Němuru u Týlže, nedaleko pilířů zničeného mostu. Větší pavilon určený k setkání císařů nesl v západním štítu velké „N“ jako Napoleon a na východním štítu „A“ jako Alexandr.

ze sbírky *Štédřý večer* (1841) s romantickým patosem zachytily atmosféru války 1808/1809. Citované verše jsou věnovány válečnému vysloužilci řečnému Stará pistole, který právě dostal zprávu, že jeho syn padl na dalším bojišti. Voják hrdě odmítá nabídku svého nadřízeného, starého majora, aby strávil zbytek svých dnů u něj na statku, a vrací se do své lesní chýše, kde chce sám čelit smrti. Ke švédsko-ruské válce se Runeberg vrátil i ve své nejslavnější sbírce *Příběhy praporečnicka Ståla* (1848), jež obsahuje i text finské hymny *Vårt land* (finsky *Maamme*).

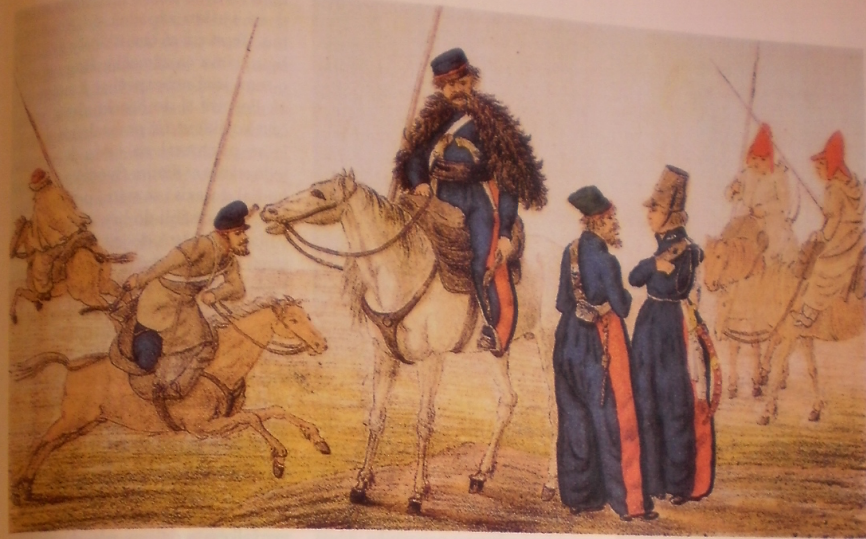
TYLŽSKÝ MÍR A RUSKÁ INVAZE

Dne 7. července 1807 se sešli v pruské Týlži (Tilsit, dnes Sovětsk v kaliningradské oblasti), či přesněji na vóru zakotveném vprostřed řeky Němen, francouzský císař Napoleon Bonaparte a ruský car Alexandr I. Výsledkem jejich schůzky byl mírový traktát, jenž rozděloval Evropu na sféry francouzského a ruského vlivu. Situace v Evropě po tylžském míru vzdáleně připomíná dohodu Ribbentrop-Molotov na začátku druhé světové války, jen s tím rozdílem, že car Alexandr nebyl přece jen žádný Stalin. Napoleonovi záleželo hlavně na utěsnění kontinentální blokády. To se týkalo hlavně Švédska, které z původních členů protifrancouzské koalice jediné zůstalo po nedávných francouzských vítězstvích mimo „tylžský systém“, a představovalo tak poslední vážnou mezeru v protibritském kordonu. Car se pokusil švédského panovníka přesvědčit k odvratu od Anglie zprvu diplomatickými prostředky. Gustav IV. Adolf však viděl v Napoleonovi apokalyptickou příšeru a na své dosavadní zahraniční politice nechtěl nic měnit. Alexandr I. tedy chtěl nechtě použít vojenské prostředky a situace využil k obsazení Finska, čímž naplnil jeden z předních cílů ruské zahraniční politiky, o němž v Petrohra-

dě snili nejméně od doby Petra Velikého. Švédsko bylo navíc odsouzeno k boji na dvou frontách, neboť v dubnu 1808 se přidalo s vyhlášením války Dánsko, kde operovaly ještě i francouzské jednotky pod velením Jeana-Baptisty Bernadotta, historickým paradoxem příštího švédského krále.

Už 21. února překročila ruská armáda hranice švédsko-finské říše a poměrně rychle obsadila téměř celé Finsko. Švédská armáda určená k jeho obraně se pod vedením 65letého polního maršálka Wilhelma Maurice Klingspora takticky stáhla na sever, do provincie Österbotten (fin. Pohjanmaa). Šlo o předem připravený plán, jenž byl ale výsledkem zastaralých strategických představ a králova všeobecně špatného politického odhadu. Od dřívějších okupačních tažení z let 1714 a 1742 se tohle lišilo totiž tím, jak Rusové od počátku dávali najevo, že hodlají tentokrát zůstat nadobro.

Do „hlavního města“ Turku vstoupili Rusové bez jakéhokoli odporu 22. března, uvítal je biskup Tengström, a již 28. března 1808 ohlásil ruský velitel – baltický Němec generál Friedrich Wilhelm von Buxhoevden – „prozatímní“ anexi země a vyzval Finy ke složení přísahy věrnosti novému vládcovi. Úpravou finských poměrů byl pověřen jeden z carových nejbližších rádců Michail Spersanskij, carovy plány ovlivnil i nejvýznamnější z finských politických emigrantů v Petrohradě (šlo o skupinu osob z řad opozice proti Gustavu III., kteří se do Ruska uchýlili po odhalení tzv. anjalského spiknutí po roce 1790), Göran Magnus Sprengporten. Pro Finy bylo štěstím, že první patřil k liberálním kruhům a druhý byl veden upřímným patriotickým zájmem. Tři měsíce po Buxhoevdenově proklamaci (v červnu 1808) vydal sám car manifest k finskému lidu, v němž oznámil svůj úmysl připojit Finsko k ruské říši

Obrázky ruských vojáků ze severního tažení 1806/1809 a 1813/1814 (zde oddíl kozáků) od praporečníka Carla Johana Ljunggrena v jeho *Minnesanteckningar* (Vzpomínky), vydaných v roce 1864

a současně slíbil zachování luteránské víry, starých práv a privilegií.

PÁD SUOMENLINNY

Mimořádně citelnou ztrátou pro švédské síly byla především kapitulace Sveaborgu (fin. Suomenlinna), mohutné pevnosti na ostrůvku před vjezdem do helsinského přístavu. Sveaborg byl zbudován dle projektu Augustina Ehrensvarða v letech 1748–1772. Patřil k nejmodernějším a největším evropským pevnostním dílům a po zásluze byl nazýván Gibraltar Severu. V mírových dobách čítala posádka pevnosti 1800 mužů, v případě nutnosti se sem však vešlo až 7860 vojáků. Smutným hrdinou tohoto příběhu je velitel pevnosti Carl Olof Cronstedt, který se ještě za Gustava III. jako velitel finské eskadry podstatně zasloužil o námořní vítězství nad Rusy u Svensksundu (fin. Ruotsinsalmi) roku 1792, u Gustava IV. Adolfa však upadl v nemilost a z funkce ministra námořnictví byl odsunut právě na Sveaborg.

Po prvním ostřelování pevnosti přistoupil Cronstedt už 6. dubna 1808 na dohodu o příměří, podle které měla být pevnost vydána Rusům, pokud do čtyř týdnů nepřipluje alespoň pět švédských válečných lodí s pomocí a materiálem. To bylo ale skoro nemožné, protože moře bylo v té době ještě zamrzlé a ve Stockholmu se na-

víc o dohodě dověděli až den před vypršením lhůty. Výsledkem byla tedy definitivní kapitulace 3. května 1808, díky níž padlo Rusům do rukou kromě samotné pevnosti sedm tisíc mužů posádky, dva tisíce děl a eskadra čítající 110 lodí. Cronstedt a jeho přítel Jägerhorn, bratr jednoho z anjalských spiklenců, přešli okamžitě do ruských služeb.

Historikové dosud nevysvětlili, co se skrývalo za tímto selháním. Defetismus, tušení bezvýhodné situace na finské frontě, donlupy proruských přátel a nižších důstojníků v pevnosti, nedobrá situace v zásobení pevnosti municí, to vše mohlo hrát svou roli. V každém případě pád pevnosti prakticky zhatil naději na vylovení na jihu země a negativně ovlivnil bojovou morálku švédského vojska v nastávající letní ofenzivě. Ta přesto byla zcela neúspěšná. Finská armáda dosáhla několika dílčích vítězství, například v červenci u Lapuy (nedaleko Vaasy), díky snad jedinému schopnému a rozhodnému veliteli ve svých řadách, Carlu Johanu Adlercreutzovi. S podporou lidového povstání v Pohjanmaa a v severní Karélii – sedláci ve Finsku se díky tradovaným vzpomínkám na předchozí vpády vůbec obávali mnohem více ruského panství než společenské elity – se podařilo dobýt zpět část středního Finska a rovněž Ålandské ostrovy i Gotland.

Zcela bezúspěšné však zůstaly pokusy o vylovení na jihu Finska, sledované králem z jeho dočasné rezidence na Ålandách. Svému rozhořčení z tohoto neúspěchu dal Gustav IV. Adolf průchod netaktickým a hlavně nespravedlivým trestem, totiž degradací důstojníků všech tří gardových pluků a degradací těchto pluků z gardových na obyčejné. Samozřejmě si tím nadělal ve šlechtickém důstojnickém sboru stovky nepřátel. Definitivní ránu švédské letní ofenzivě uštědřila porážka u Oravaisu 14. září 1808. Po listopadové dohodě z Olkijoki se měli Švédové stáhnout za řeku Kemi, a v prosinci se tak ocitlo celé Finsko v ruských rukou.

Ani tím ještě vše zdaleka neskončilo. V době, kdy ve Stockholmu probíhal vojenský puč (viz dále), se švédské vojsko stáhlo z Åland a Rusové mu v patách přešli přes zamrzlý záliv a obsadili městečko Grisslehamn na upplandském pobřeží, jen málo přes sto kilometrů severně od Stockholmu. V severním Västerbottenu kapitulovala u Seivisu poslední bojující jednotka švédsko-finské armády a Rusové, jimž se tím otevřel prakticky volný manévrovací prostor na pobřeží Botnického zálivu, táhli od řeky Torneå podél švédského pobřeží na jih a současně jiný oddíl, který přešel přes záliv po ledě, se zcela nečekaně objevil před Umeå, kde se po-

LITERATURA

- S. Carlsson – J. Rosén, *Svensk historia II*, Stockholm 1969; M. Klinge, *Runebergs två fosterland*, Borgå 1983; M. Engman – D. Kirby (eds.), *Finland: People – Nation – State*, London 1989; M. Klinge, *Let Us Be Finns. Essays on History*, Keuruu 1990; M. Klinge, „O předpokladech finské samostatnosti“, in: *Dějiny a současnost* 6/1993, s. 7–11; A. Henrikson, *Svensk historia*, Stockholm 1990; A. Sundin, *1809: statskuppen och regeringsformens tillkomst som tolkningsprocess*, Uppsala 2006; P. Sandin (ed.), *1809: riksprängning och begynnelse. 200-årsminnet av Finska kriget*, Stockholm 2008.

Albert Edelfelt, Sven Duřva utóčí s nasazeným bajonetem na mostě Virta Bro, v jednom z letních střetů mezi Švédy a Rusy ve středním Finsku. Ilustrace k Runebergovým *Příběhům praporečnicka Stála*. Voják z Edelfeltovy kresby se stal jakýmsi prototypem mužného finství.

četně silnější, ale zcela užaslá švédská posádka zmožila jen na vyjednání volného odchodu. Poprvé od roku 1742 se tak boje přenesly i do vlastního Švédska.

Mezitím začala v Hamině (švéd. Fredrikshamn) mírová jednání, jež skončila 17. září 1809 podpisem mírové smlouvy. Švédsko postoupilo Rusku celou východní část své říše, novou pevninskou hranici na severu tvořily řeky Tornio a Muonio.

BŘEZNOVÁ REVOLUCE – ZATČENÍ KRÁLE

Zima roku 1809 byla ve Švédsku mimořádně tvrdá a úroda předchozího roku byla též mimořádně špatná. Zvláštní finanční výbor svolaný králem vypočítal, že k dalšímu vedení války, jež by měla za cíl znovuzískání Finska, bude zapotřebí astronomická suma 26 000 říšských tolarů. Snaha o získání této částky ve formě zvýšených anglických subsidej nebo dokonce vojenské pomoci se ukázala jako zcela nerealistická a švédské výhrůžky uzavřením přístavů, adresované dosavadnímu spojenci pro případ jeho finanční neochoty, dosavadní

vztahy hodně zkazily. Nakonec byla dohoda o subsidiích v březnu 1809 podepsána, pokrývala však jen zlomek potřebné částky. Jen část předpokládaných nákladů mohla být pokryta ze zvláštní válečné daně, jež se okamžitě stala stejně nepopulární jako odvody do domobranecých jednotek, jež postihly všechny svobodné muže mezi 18. a 25. rokem věku. Stát nebyl schopen se postarat nejen o jejich výzbroj a výstroj, ale ani o nejnужnější zásobování nebo jen ubytování, takže je namísto nepřítele kosily nemoci, zima a podvýživa. Vzhledem k tuhé zimě existovalo reálné nebezpečí, že Švédsko bude napadeno ruskými jednotkami, jež přejdou přes zamrzlé moře z Ålandských ostrovů, a současně Dány, kteří čekali na příležitost na druhé straně zamrzlého Öresundu. Za této situace dospěla část armádních důstojníků k závěru, že jedinou možností, jak zachránit zemi, je urychleně odstranit panovníka, jehož kroky – chtěl za každou cenu pokračovat v boji – byly všeobecně považovány za nerealistické a ohrožující samotnou existenci Švédska. Nejrozhodnější nespokojenci se rekrutovali z řad nedávno degradovaných důstojníků gardových pluků.

Ještě na podzim 1808 se vyskytly první, ovšem zcela avanturistické pokusy o atentát. V době králova pobytu na Ålandách v průběhu října byl prý vybrán k provedení násilného činu jeden voják finské armády jménem Blå a krále tehdy zachránilo, že se atentátník nedokázal rozhodnout, který ze stínů pohybujících se za závěsy na oknech králova dočasněho sídla patří Gustavu IV. Adolfovi. Jedním z nespokojených důstojníků byl Georg Adlersparre, plukovník západní armády, připravené odrazit případný vpád dánské armády z norského území. Adlersparre měl za sebou krom jiného pozoruhodnou novinářskou minulost – na sklonku 18. století vydával ve Stockholmu liberálně laděný magazín *Läsning i blandade ämnen* (*Čtení o různých věcech*), který musel na nejvyšší příkaz roku 1801 zastavit. Adlersparre v březnu 1809 usoudil, že čas doznal. Se 6000 muži obsadil 7. března město Karlstad, vydal proklamaci, ve které vyhlásil nepřátelství všem, kteří by chtěli prodlužovat utrpení Švédska, a vydal se na pochod k hlavnímu městu. Cestou jeho oddíl zatkl několik úřed-

níků věrných králi a 12. března se ocitl asi 150 km západně od Stockholmu. Teprve v té chvíli došli králi pobývajícím na záměčku Haga zprávy o tom, jaké nebezpečí se k němu blíží. Pospíšil si do Stockholmu, vyslal část vojáků vstříc povstalcům a rychle se přichystal na cestu k věrným jednotkám v jižním Švédsku, k nimž hodlal dorazit i se státní pokladnou.

Tehdy zasáhli do hry nespokojenci v hlavním městě, do jejichž čela se postavil hrdina finské války Adlercreutz. V obavě z občanské války jednal bleskově. Ráno 13. března se dohodl s několika spřízněnými důstojníky z posádky královského zámku a pak poslal pro polního maršálka Klingspora, jenž si vyžádal u krále audienci. Při ní králi sdělil, že je nutno okamžitě zastavit přípravu k odjezdu a místo toho svolat stavy. Krále nato zachvátila zuřivost a v tu chvíli vstoupil do místnosti Adlercreutz s dvorským maršálkem a dalšími pěti důstojníky. Bez obalu panovníkovi sdělil, že přichází zabránit jeho odjezdu, načež major Ulfsparre krále odzbrojil. Několik osob, které přispěchaly na královův křik o zradě, bylo okamžitě zatčeno. Mezitím se ale Gustavovi, který byl na chvíli ponechán sám ve své ložnici, podařilo uniknout přes sousední místnost a dostižen byl teprve na nádvoří. Tam mu nadběhl královský lovcí Greiff, odrazil královu poboční zbraň a odvěkl jej zpět k Adlercreutzovi. Na sbíhající se personál zámku přítom volal, že král je vážně nemocen. Napodruhé si už spiklenci Gustava ohlíželi lépe a večer byl diskretně odeslán do domácího vězení na Drottningholmu. Pak Adlercreutz a jeho muži vyslali delegaci k vévodovi Karlovi, panovníkovu strýci a v letech 1792–1796 hlavě poručnické vlády, jenž se svým synovcem nežil v právě nejlepších vztazích. Oficiálně jej požádali, aby se ujal funkce říšského správce, což přijal. Adlersparre, který všechno začal, dorazil do Stockholmu až týden po těchto událostech. Státní převrat byl jednou velkou improvizací, svůj cíl ale splnil.

Král se ve své izolaci brzy zlomil a již 29. března podepsal abdikaci ve prospěch svého syna. Představitel provizorní vlády se ale dohodl, že otázku nástupnictví předloží až očekávanému sněmu. Ten se sešel 1. května a vyhlásil celou holštýnsko-gottorpskou dynastií za sesazenou.

Zdeněk HOJDA
(nar. 1953) přednáší na FF UK, zabývá se dějinami kultury raného novověku, historií cestování, problematikou historické paměti a dějinami skandinávských zemí (zejména Švédska a Dánska).
zdenek.hojda@ff.cuni.cz

Gustav IV. Adolf strávil zbytek života v exilu, na cestách mezi Německem, Nizozemím a Švýcarskem. Počínal si jako ztroskotanec, který se oddává nereálným plánům, milostným аванjurám a nemírnému pití. Po dosažení dospělosti nad ním držel na dálku a diskrétně ochrannou ruku jeho syn, který díky přízni kancléře Metternicha udělal slušnou kariéru v rakouské armádě a roku 1830 koupil hrad a panství Veveří na Moravě. Málo důstojný exilový život švédského ex-krále skončil roku 1837 smrtí v jednom hostinci ve švýcarském Sankt Gallenu.

NOVÉ POŘÁDKY – SNĚM V PORVOO

Určité i pod dojmem spontánního lidového odporu, který se ukázal naplno za letního tažení 1808, se car rozhodl svým příštím poddaným ukázat co nejlaskavější tvář. Do Petrohradu měla být vyslána delegace, jež by reprezentovala všechny čtyři finské stavy. Tito vyslanci vedení baronem Carlem Erikem Mannerheimem dorazili do ruského hlavního města v polovině listopadu, kdy už bylo vojensky o jejich zemi rozhodnuto. Jednání o jejím osudu však delegovali na sněm, jehož brzké svolání car přislíbil.

Stavovský sněm (první výlučně finský) byl svolán do města Porvoo (švéd. Borgå), východně od Helsinek. Dne 25. března 1809 se tu sešlo 126 delegátů a o tři dny později dorazil Alexandr I., který se zúčastnil luteránské bohoslužby v místní katedrále (v níž se sněm konal). Následující den, 29. března, potvrdil své předchozí sliby včetně nezvyšování daní a zachování švédské měny. Ve svém projevu několikrát použil spojení *finský národ*, dokonce měli být Finové *porozvednuti mezi národy*. Následovala přísaha věrnosti carovi; porušení staré přísahy švédskému králi přitom finským úředníkům usnadnila skutečnost, že panovník, jemuž kdysi přísahali, nebyl už skoro dva týdny na trůnu. Na oplátku car proklamaci z 4. dubna potvrdil zemské zákony a náboženství. Ve Finsku tak nadále platilo zemské zřízení Gustava III. z roku 1772, které zde tím pádem zůstalo v platnosti o celé století déle než v samotném Švédsku. Zachování *de facto* absolutistického zemského zákona bylo pro cara výhodné. Prvním ruským místodržícím ve Finském

s ruským medvědem v zádech

velkoknížectví byl jmenován již od 1. prosince 1808 Göran M. Sprengporten. V Petrohradě podléhaly finské záležitosti přímo carovi, který pověřil funkcí prvního ministra pro Finsko Michaila Speranského.

ÚSTAVA ROKU 1809

Prvního května 1809 se ve Stockholmu sešly švédské stavy na sněmu, který měl rozhodnout o podobě nového režimu. Především zbavil ex-krále i jeho dědice veškerých práv ke švédské koruně. Sněm pak zvolil konstituční výbor, jenž měl připravit novou ústavu. Už 5. června byl nový zemský zákon odhlasován sněmem a nazítří podepsán vévodou Karlem. Tento den je od té doby slaven jako švédský národní svátek. Ústava nepřinesla příliš radikální změny, převážil spíše názor umírněných členů výboru. Zachovávala stavovská privilegia, nicméně šlechta ztratila výlučné právo držby svobodných, tj. nezdaněných, statků, čímž padly námitky selského stavu, protestujícího proti nerovnému zdanění. S řadou novelizací platí tato ústava dodnes.

Důležité bylo, že podle Montesquieuových zásad jasně oddělovala výkonnou, zákonodárnou a soudcovskou moc. O výkonnou moc se dělil panovník a jím jmenovaná státní rada, jejíž člen, zpravidla státní sekretář, kontrasignoval panovníkova rozhodnutí. Rada se sice neodpovídala sněmu, členové konstitučního výboru však mohli přezkoumávat její protokoly, což jistotu formu odpovědnosti zakládalo. Zákonodárná moc se dělila mezi krále a stavy, přičemž obě strany měly navzájem právo ini-

ciativy i právo veta. Panovník nesměl bez souhlasu stavů zadlužovat zemi a o daních rozhodoval zvláštní „tajný“ sněmovní výbor. Sněm trval až do května následujícího roku a přijal řadu dalších důležitých norem: nařízení o svobodě tisku, sněmovní řád (jenž konzervoval nadlouho stavovský sněm), odstranění vnitřních cel (akcizů). Mimořádný význam měla finanční podpora projektu, jenž byl pro švédské hospodářství v 19. století klíčový, totiž stavby Götského kanálu, který po dokončení roku 1832 umožnil vodní spojení mezi východním a západním pobřežím Švédska.

*

Rok 1809 byl podle finského historika Matti Klingeho významnějším mezníkem na cestě k finské nezávislosti než rok 1917, kdy fakticky vznikla nezávislá finská republika jako „nástupnický stát“. Švédsko a Finsko v současném vymezení se zrodily právě roku 1809 z původní švédské dvoujazyčné říše. Finsko se stalo velkoknížectvím v rámci Ruska a těšilo se poměrně dalekosáhlé autonomii. Dříve, v rámci švédské říše, netvořilo zvláštní správní ani hospodářskou jednotku, zato měli Finové podíl na správě celého státu a mohli zastávat ve Švédsku jakýkoli úřad, zatímco nyní spravovali (částečně) pouze své vlastní věci a k ruským úřadům neměli přístup. Švédsko se po státním převratu změnilo v konstituční monarchii, jako jedna z prvních evropských zemí. Ztrátu území na východě si roku 1814 vynahradilo personální unií s Norskem. Pro obě země byl rok 1809 přelomový.

Pevnost Sveaborg – Suomenlinna u Helsinek, „Gibraltar Severu“, místo Cronstedtovy kapitulace v květnu 1808. Od roku 1973 se nevyužívá k vojenským účelům a od roku 1991 je zapsána v seznamu kulturního dědictví UNESCO.

RESUMÉ

After the Peace treaty from Tilsit (July 1807) made between Napoleon and Alexander I was the Russian tsar given carte blanche for a military occupation of Finland. This succeeded in the course of the spring 1808. The occupation changed soon for a permanent annexation of the land. The tsar regulated the conditions of the new province – a Grand Duchy of Finland – at the Diet of Porvoo in March 1809. The retreat of the Swedish army from Finland caused indirectly a coup d'état in Stockholm (March 1809) and the king Gustav IV. Adolf exiled. The Diet which assembled in May 1809 ratified a new constitution guaranteeing a modern division of powers.